

Κρατική ενίσχυση και ιδιωτική χορηγία για τον πολιτισμό

ΜΑΤΟΥΛΑ ΣΚΑΛΤΣΑ

ΟΡΟΣ sponsorship, αποδιδόμενος με τον ελληνικό χορηγία, είναι σχετικά καινοφανής στην Ελλάδα, ίσως υπερβάλλοντας και «κενός ικανού περιεχομένου» ακόμη, αν αναλογιστούμε ότι ο ΟΜΕΠΟ (Όμιλος για την Ενίσχυση του Πολιτισμού), ο οργανισμός που προωθεί το θεσμό αυτό είναι μόλις πέντε ετών και τα μέλη του –ιδιώτες και επιχειρήσεις– δεν ξεπερνούν τα εξήντα. Το έργο της ενίσχυσης του πολιτισμού που έχει αναλάβει ο ΟΜΕΠΟ στην Ελλάδα, με γνωστή την ασύγγνωστη κρατική φροντίδα για τον πολιτισμό, θα μπορούσε να ευοδωθεί μόνο με την αποδεδειγμένη προσωπική συμβολή των μελών του ΔΣ και με μια στάση που θα αναγνώριζε τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πραγματικότητας και τις τάσεις της χορηγίας διεθνώς.¹

Μια αναδρομή στο ιστορικό ίδρυσης τέτοιων οργανισμών για την ενίσχυση του θεσμού της πολιτιστικής χορηγίας από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας δείχνει πρωτοπόρο τις Ηνωμένες Πολιτείες, με την BCA (Business Committee for the Arts: Επιτροπή των Επιχειρήσεων για την Ενίσχυση των Τεχνών) να έχει παρελθόν είκοσι πέντε ετών. Ακολουθεί η ABSA (Association for Business Sponsorship of the Arts: Ένωση για τη Χορηγία των Επιχειρήσεων προς τις Τέχνες) της Μεγάλης Βρετανίας με δεκαέξι χρόνια λειτουργίας, η ADMICAL (Association pour le Développement du Mécénat Industriel et Commercial: Ένωση για την Ανάπτυξη της Χορηγίας Τεχνών από Βιομηχανία και Εμπόριο) της Γαλλίας με δεκατρία χρόνια, η Stichting Sponsors Voor Kunst (Ίδρυμα για τη Χορηγία των Τεχνών) της Ολλανδίας με δώδεκα χρόνια, και το SKP (Stichting Voor Kunstpromotie: Ίδρυμα για την Προώθηση των Τεχνών) του Βελγίου με την IWK (Initiatieven Wirschaft fur Kunst: Δημιουργική Χορηγία Τεχνών) της Αυστρίας με έξι χρόνια. Για να μη νομίζουμε δε ότι η Ελλάδα είναι τελευταία σ' αυτόν τον κατάλογο, οι Kultur o Naringsliv (Τέχνες και Επιχειρήσεις) της Νορβηγίας και Cothu (Συμβούλιο των Επιχειρήσεων για την Ενίσχυση των Τεχνών) της

Ιρλανδίας έχουν μόνο τέσσερα χρόνια ζωής, ενώ ο Kigyo Mécénat Kyogikai (Ένωση για την Ενίσχυση των Τεχνών από τις Επιχειρήσεις), ο σχετικός οργανισμός της ιαπωνικής υπερδύναμης, μόλις δύο.²

Το Σεπτέμβριο του 1990 και με την ευκαιρία του διεθνούς Συμποσίου –«Ο σύγχρονος χορηγός και οι τέχνες»– που οργάνωσε ο ΟΜΕΠΟ στην Αθήνα, ανακοινώθηκε επισήμως η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις Επιχειρήσεις, τις Τέχνες και τον Πολιτισμό (European Committee for Business, Arts and Culture). Πρόκειται για ένα συντονιστικό όργανο με σκοπό την, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, προώθηση των στόχων της χορηγίας των τεχνών, καθώς και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των σχετικών οργανισμών των διαφόρων κρατών.

Στις περισσότερες από τις πιο πάνω χώρες η ίδρυση των οργανισμών αυτών ξεκίνησε ύστερα από πρωτοβουλία των ίδιων των επιχειρήσεων, στο πλαίσιο των «ευρύτερων» δημόσιων σχέσεών τους. Η πρωτοβουλία αυτή, όμως, ενθαρρύνθηκε και ενισχύθηκε οικονομικά από τις κεντρικές κυβερνήσεις, γιατί οι τελευταίες στην ίδρυση αυτών των οργανώσεων έβλεπαν φορείς που θα τους απάλλασσαν από μέρος των υποχρεώσεών τους, όσον αφορά τη χρηματοδότηση της τέχνης. Αρκετοί πολιτιστικοί οργανισμοί κράτησαν και κρατούν –τουλάχιστον αρκετές κατηγορίες– στάση επιφυλακτική,³ φοβούμενοι επεμβάσεις στο καλλιτεχνικό περιεχόμενο, κάτι που μάλλον δεν είναι ο κανόνας.⁴ Βέβαια, οι επιφυλάξεις ποτέ δεν φτάνουν στην άρνηση της πρόσθετης αυτής, πέραν της κρατικής, πηγής χρηματοδότησης, αφού, στο πλαίσιο και της δεδομένης διεθνούς οικονομικής ύφεσης, τα πρώτα κονδύλια που περικόπτονται από κρατικούς προϋπολογισμούς είναι τα λυμφατικά της τέχνης.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον, όμως, και το οποίο αγνοούνται τα ανά την Ευρώπη υπουργεία Πολιτισμού να αποδεχθούν είναι ότι η χορηγία των τεχνών, παρά την ευρωστία που δείχνει να έχει και που μοιάζει ότι θα έχει και στο μέλλον⁵ –αν και

Φωτογραφίες από την «Ηλέκτρα» του Λονμπύμφ (Μέγαρο Μουσικής).

πάντα ευαίσθητη σε οικονομικές υφέσεις— δεν μπορεί παρά να είναι το κερασάκι στο κέικ του πολιτισμού, ποτέ το παντεσπάνι.

Το ότι η χορηγία δεν πρέπει να αναλάβει ευθύνες στήριξης της πολιτιστικής δημιουργίας αλλά και αντικειμενικά, όπως δείχνουν τα στοιχεία που ακολουθούν, δεν μπορεί ποτέ να υποκαταστήσει τις κρατικές ενισχύσεις είναι κοινός τόπος, όχι μόνο μεταξύ των ανθρώπων του πολιτισμού διεθνώς αλλά και μεταξύ των μελών του επιχειρηματικού κόσμου της Μ. Βρετανίας, όπου η χορηγία έχει τη μεγαλύτερη παράδοση στην Ευρώπη. Μέχρι

τώρα, όμως, η βρετανική συντηρητική κυβέρνηση αρνείται πεισμόνως να αποδεχθεί την άβολη γι' αυτήν πραγματικότητα, αγνοώντας μάλιστα και πορίσματα οργανισμών, ερευνητικών κέντρων και «διορισμένων» επιτροπών, φίλα προσκείμενων στη συντηρητική φιλελεύθερη πολιτική της.⁶ Ακόμα και ο πρόεδρος της Επιτροπής Μουσείων και Πινακοθηκών της Μ. Βρετανίας στον ετήσιο απολογισμό του (1989-90) σημείωνε ότι, αν και από το 1974 τα μουσεία πολλαπλασιάστηκαν και οι απαιτήσεις για την παρουσίαση και συντήρηση των εκθεμάτων τους έχουν ση-

μαντικά μεγαλώσει, αντίθετα οι οικονομικές πιέσεις τους αυξήθηκαν, αφού τα κρατικά χρήματα για τον πολιτισμό συνεχώς περιορίζονται. Κατέληγε δε σημειώνοντας ότι τα μουσεία μοιάζει να πρέπει να γίνουν σε κάποιο βαθμό οικονομικά αυτόρρη, εννοώντας ωστόσο, με τη διπλωματική γλώσσα ενός κυβερνητικού, ότι δυστυχώς έχουν παρέλθει οι εποχές που αυτά στηρίζονταν αποκλειστικά στην κρατική επιχορήγηση.⁷ Αποδεικνύεται, όμως, ότι ούτε στη χορηγία μπορούν να στηριχθούν, εκτός ίσως μόνο ως προς το 5% των συνολικών τους εσόδων. Στη Μ.

Βρετανία τα κονδύλια του προϋπολογισμού 1991 για τον πολιτισμό δεν κάλυψαν ούτε κατά προσέγγιση την αύξηση του πληθωρισμού, ενώ ίδια προβλέπεται η κατάσταση και φέτος.

Αν και ο J. Pick, μέχρι πρόσφατα πρόεδρος του Τμήματος Πολιτικής και Διαχείρισης Τεχνών του Πανεπιστημίου City του Λονδίνου, θεωρεί ότι δεν είναι το ύψος της κρατικής ενίσχυσης για τον πολιτισμό που αποδεικνύει το πολιτιστικό επίπεδο μιας χώρας αφού, κατά τη γνώμη του, απευδέστεροι μάρτυρες είναι η ποιότητα του τρόπου επικοινωνίας και κατανόησης μεταξύ κυβέρνησης και καλλιτεχνών επισημαίνοντας τη σημασία των περιορισμών ή διευκολύνσεων που η πρώτη διαμορφώνει για την ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης των δεύτερων,⁸ εντούτοις, δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον η παράθεση κάποιων ποσοτικών στοιχείων.

Η Μ. Βρετανία (1987) μαζί με την Ελλάδα έχει τον μικρότερο δείκτη κρατικής επιχορήγησης για τον πολιτισμό από όλες τις χώρες-μέλη της ΕΟΚ, με ποσοστό 0,41% του συνολικού προϋπολογισμού της. Η Ελλάδα ακολουθώντας δίνει το 0,40%, το οποίο στην πραγματικότητα είναι 0,28%, αφού στο κονδύλι αυτό του Υπουργείου Πολιτισμού περιλαμβάνονται και κονδύλια που αφορούν τις γενικές γραμματείες Αθλητισμού και Αποδήμου Ελληνισμού.⁹ Η Γαλλία και η Γερμανία, φυσικά, έχουν τον μεγαλύτερο δείκτη, με 0,77% και 0,79% του προϋπολογισμού τους αντιστοίχως να κατευθύνεται στις τέχνες.¹⁰

Αν, ειδικότερα, σταθούμε στα κατά κεφαλήν κρατικά χρήματα που αναλογούν (1987) σε κάθε πολίτη για πολιτιστικές εκδηλώσεις και τα οποία προέρχονται τόσο από την κεντρική κυβέρνηση όσο και από την τοπική αυτοδιοίκηση, πρώτη έρχεται η Σουηδία με £27,8 ή 9.313 δρχ., δεύτερη η Γερμανία (πριν από την ενοποίηση) με £24 ή 8.040 δρχ., τρίτη η Γαλλία με £21,4 ή 7.169 δρχ., τέταρτη η Ολλανδία με £20,5 ή 6.867 δρχ. και τελευταία η Μ. Βρετανία με £9,8 ή 3.283 δρχ.¹¹ Η Ελλάδα, βέβαια, δεν περιλαμβάνεται στον πίνακα γιατί, ως γνωστόν, σπάνια στις κρατικές μας υπηρεσίες υπάρχουν στατιστικά στοιχεία διαθέσιμα.¹²

Αυτά όσον αφορά τα συγκριτικά μεγέθη ενίσχυσης του πολιτισμού από κρατικά κονδύλια. Ας δούμε στη συνέχεια τη σχέση κρατικής επιχορήγησης και χορηγίας του πολιτισμού από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, για να περάσουμε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, οι οποίες, όπως αποδεικνύεται από πρόσφατη μελέτη,¹³ μάλλον εσφαλμένα θεωρούνται ως το παράδειγμα της ενίσχυσης του πολιτισμού από χορηγίες του επιχειρηματικού κόσμου κυρίως. Γεγονός είναι ότι οι δωρεές

ιδιωτών, και όχι επιχειρήσεων, καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό πολιτιστικές ανάγκες.

Οι δημόσιες δαπάνες που προέρχονται κατευθείαν από την κεντρική κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας και αφορούν τις τέχνες και τα μουσεία το 1987 ήταν £557 εκ. ή 186 δισ. 595 εκ. δραχμές.¹⁴ Αν τώρα σταθούμε στο ποσό των £25 εκ. ή 8 δισ. 375 εκ. δρχ. που καρπώθηκε ο πολιτισμός από χορηγίες του επιχειρηματικού κόσμου, έχουμε μια απογοητευτική αναλογία που φτάνει μόνο το 4,48%. Φυσικά, αν υπολογιστούν όλες οι πηγές από τις οποίες οι πολιτιστικοί οργανισμοί αντλούν χρήματα, δηλαδή η τοπική αυτοδιοίκηση, το Συμβούλιο Τεχνών, καθώς και τα διάφορα υπουργεία (Αμύνης, Ναυτιλίας κ.ά.),¹⁵ η πιο πάνω αναλογία χορηγίας από επιχειρήσεις και κρατικής ενίσχυσης είναι μόνο 2,42%. Αν στα έσοδα των πολιτιστικών οργανισμών από κρατικές πηγές προσθέσουμε και τα κάθε είδους έσοδά τους από εισιτήρια, δωρεές, συνδρομές, πωλητήρια, εστιατόρια, καφεενεία, ειδικές διαλέξεις και άλλες αμειβόμενες υπηρεσίες τους, η πιο πάνω αναλογία γίνεται πλέον αποκαρδιωτική, όχι βέβαια για τους πολιτιστικούς οργανισμούς που δεν τρέφουν ψευδαισθήσεις ως προς το ρόλο της χορηγίας, αλλά για τις κυβερνήσεις που θεωρούν τη χορηγία πανάκεια.

Χαρακτηριστικό αυτής της άποψης στη Μ. Βρετανία είναι το γεγονός ότι, ενώ οι συντηρητικές κυβερνήσεις και κυρίως το θατσερικό πνεύμα στην οικονομία έχουν επιβάλει την πολιτική της «αυτάρκειας» για τα πολιτιστικά ιδρύματα, τα χρήματα με τα οποία η κυβέρνηση ενισχύει την ABSA και, μέσω αυτής, το θεσμό της ιδιωτικής χορηγίας δεν γνωρίζουν ανάλογη λιτότητα.¹⁶ Αντίθετα οι πολιτιστικοί οργανισμοί, ως κύρια πηγή εσόδων τους, τώρα που το κράτος συνεχώς μειώνει τις επιχορηγήσεις του, δεν θεωρούν τη χορηγία αλλά τα εισιτήρια, τις συνδρομές και τα έσοδα από τα καταστήματά τους.

Η Philharmonia λόγω χάρη, από τις γνωστότερες διεθνώς ορχήστρες με έδρα της το Λονδίνο, συγκεντρώνοντας μερικές από τις βασικότερες και πιο δοκιμασμένες προϋποθέσεις για την προσέλκυση χορηγίας όπως φήμη, ποιότητα, έδρα στην πρωτεύουσα και, εκτός των άλλων, όντας γνωστή για το υψηλό επίπεδο των μουσικών της εκδηλώσεων, συγκεντρώνει μόνο £154.000 ή 51 εκ. 590 χιλ. δρχ. από χορηγίες, ενώ τα συνολικά ετήσια έσοδά της, μαζί με την κρατική επιχορήγηση, φτάνουν τα £3.628.000 ή 1 δισ. 215 εκ. 380 χιλ. δρχ. Η χορηγία, δηλαδή, για τη Philharmonia αντιπροσωπεύει περίπου το 4,2% των συνολικών της εσόδων.¹⁷

Το μουσείο Victoria and Albert του Λονδίνου, ένα από τα «σπουδαιότερα του κόσμου στον τομέα των εφαρμοσμένων

και διακοσμητικών τεχνών», κατά τη διευθύντριά του E. Esteve-Cole, διασφαλίζει από χορηγίες μόνο το 1,1% των απαιτούμενων εσόδων του. Ειδικότερα για το 1988-89, τα έσοδα του μουσείου ανήλθαν στα £24 εκ. ή 8 δισ. 40 εκ. δρχ., ενώ το ποσό από χορηγίες ήταν £273.000 ή 91 εκ. 455 χιλ. δραχμές.¹⁸

Βέβαια, η Royal Academy, η οποία λειτουργεί με ελάχιστη κρατική επιχορήγηση -κάθε φορά τη διασφαλίζει επισείοντας τον κίνδυνο της πώλησης του τόnton του Μιχαήλ Άγγελου που ανήκει στη συλλογή της-, είναι από τις εξαιρέσεις πολιτιστικών ιδρυμάτων που το 50% των εσόδων της διασφαλίζεται από χορηγίες και δωρεές, στην ανίχνευση και εξασφάλιση των οποίων η πείρα της είναι δεκαεταίς, όσο δηλαδή και του σχετικού βρετανικού οργανισμού χορηγίας τεχνών, της ABSA.

Μετά τη σχετικά αναλυτική αναφορά στη Μ. Βρετανία, ας περάσουμε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.¹⁹ Στην Ολλανδία οι δημόσιες δαπάνες, που κατευθύνονται από την κεντρική κυβέρνηση ενισχύουν τις τέχνες και τα μουσεία, το 1987 ήταν £300 εκ. ή 100 δισ. 500 εκ. δρχ., ενώ το ποσό από χορηγίες ήταν 20 εκ. φιορίνια ή 2 δισ. 60 εκ. δρχ., δηλαδή αντιπροσώπευε το 2,04% της κρατικής ενίσχυσης. Για το 1990 η πρόβλεψη ήταν το ποσό αυτό να ανέλθει στα 50 εκ. φιορίνια ή 5 δισ. 150 εκ. δρχ., αλλά κάθε φορά κάποιο μεγάλο έργο, όπως η σημαντική συνεισφορά της National Gas στην ανέγερση του μουσείου του Croningen, μπορεί να δώσει ψευδή γενική εικόνα για τη σταθερή αναλογία χορηγίας και κρατικής ενίσχυσης του πολιτισμού.

Στη Γαλλία οι δημόσιες δαπάνες για τις τέχνες και τα μουσεία το 1987 ανήλθαν σε £1,192 εκ. ή 399 δισ. 320 εκ. δρχ., ενώ το ποσό που από χορηγίες κατευθύνθηκε στον πολιτισμό ήταν της τάξης των 500 εκ. φράγκων περίπου ή 17 δισ. δρχ., αντιπροσωπεύοντας το 4,25% του πιο πάνω κρατικού κονδυλίου. Και εδώ όμως, όπως και στο παράδειγμα της Philharmonia του Λονδίνου, το ποσό που μέσω χορηγίας ενισχύει την Opera de Paris καλύπτει μόλις το 1% των συνολικών της εσόδων. Για το Λούβρο, με προϋπολογισμό 400 εκ. φράγκων ή 13 δισ. 600 εκ. δρχ., η χορηγία ανέρχεται σε 18 εκ. φράγκα ή 612 εκ. δρχ., δηλαδή αντιπροσωπεύει το 4,5% του προϋπολογισμού του. Βέβαια, δεν χρειάζεται να αναφέρουμε ότι πρόκειται για ένα από τα πιο φημισμένα μουσεία του κόσμου, με προσέλευση 4.500.000 επισκεπτών ετησίως.

Στη Γερμανία οι δημόσιες δαπάνες για τις τέχνες και τα μουσεία το 1987 ανήλθαν σε £1,466 εκ. ή 491 δισ. 110 εκ. δραχμές. Στοιχεία ακριβή δεν υπάρχουν για τη χορηγία αλλά, κατά έγκυρες εκτιμήσεις,²⁰ το

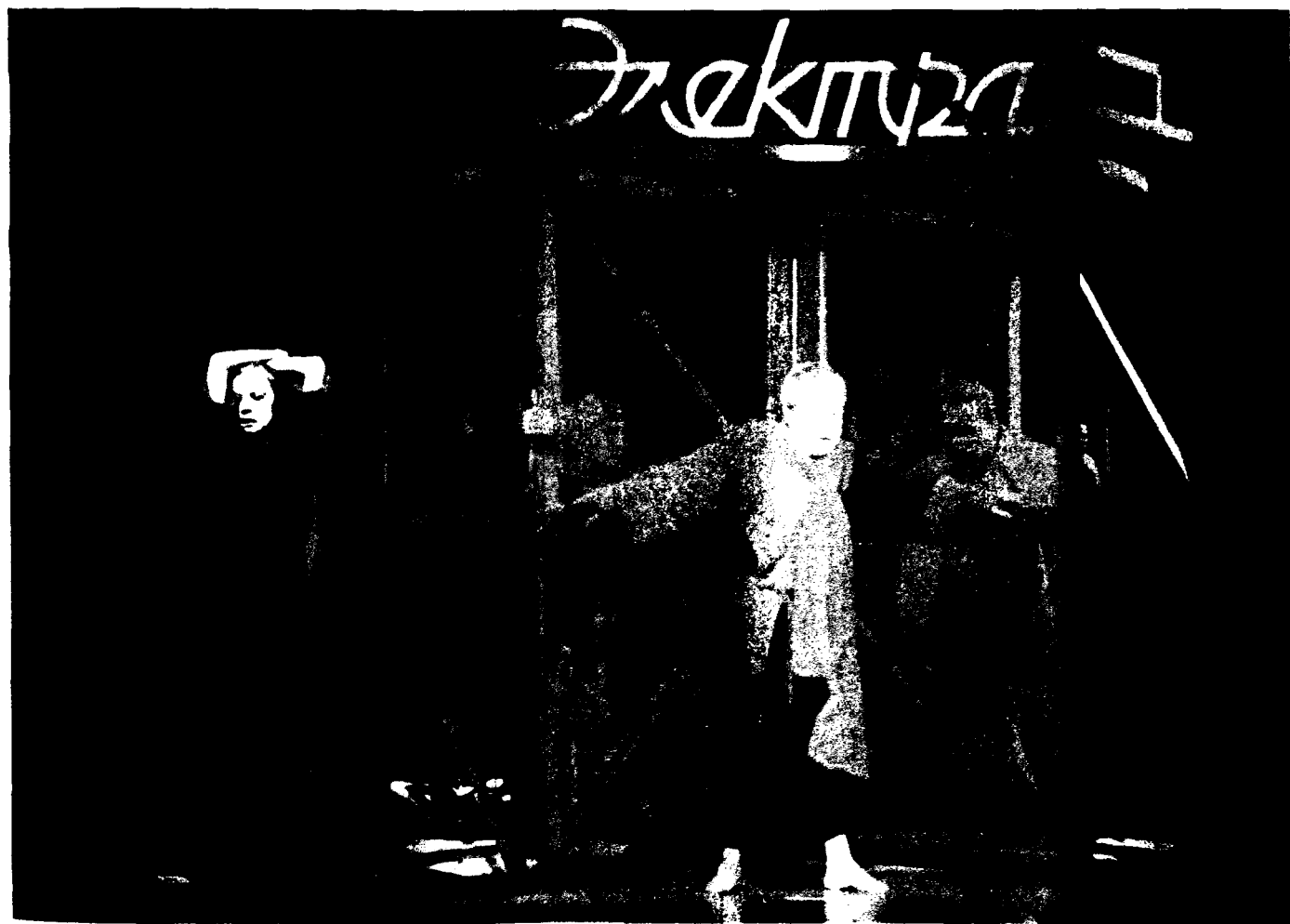

1990 προβλεπόταν να φτάσει τα 250.000.000 μάρκα ή 29 δισ. 250 εκ. δρχ., αντιπροσωπεύοντας το 2,6% της κρατικής ενίσχυσης για τον πολιτισμό. Το ποσοστό αυτό στην πραγματικότητα είναι μικρότερο, αφού η κρατική ενίσχυση για το 1990 –με γνωστή την επιθετική πολιτιστική πολιτική της Γερμανίας– θα ήταν οπωσδήποτε μεγαλύτερη αυτής του 1987. Βέβαια, και πάλι δύο παραδείγματα μπορούν να δώσουν ειδικότερα το μέτρο της συμμετοχής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον πολιτισμό: Η Nordrhein-Westfalen Art Gallery για το 1987 εισέπραξε 8 εκ.

μάρκα ή 936 εκ. δρχ. από τον σχετικό δήμε, ενώ τα ποσά από χορηγίες ανήλθαν σε 0,3 εκ. μάρκα ή περίπου 35 εκ. δρχ., αντιπροσωπεύοντας το 3,7% της ενίσχυσης από την τοπική αυτοδιοίκηση.²¹ Αντίστοιχα, τα έσοδά της από πωλήσεις σε εστιατόριο, βιβλιοπωλείο κ.λπ. ανήλθαν σε 0,5 εκ. μάρκα ή 58 εκ. δρχ., αντιπροσωπεύοντας το 6,2% της ενίσχυσης από την τοπική αυτοδιοίκηση, δηλαδή ποσό σχεδόν διπλάσιο αυτού των χορηγιών. Η Φιλαρμονική του Μονάχου και η Κρατική Όπερα της Βαυαρίας άντλησαν, ομοίως, από χορηγίες ποσά που αντιπροσωπεύ-

ουν μόνο το 3% των συνολικών τους εσόδων.

Ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη χώρα με τη μεγαλύτερη στον κόσμο παράδοση συμμετοχής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην ενίσχυση του πολιτισμού, η κρατική συμμετοχή –ομοσπονδιακές και τοπικές κυβερνήσεις– στα λειτουργικά έξοδα των μουσείων, όπως αποδεικνύεται σε πρόσφατη μελέτη,²² δεν είναι διόλου ενκαταφρόνητη, τουλάχιστον όσο μέχρι τώρα πιστευόταν. Αυτό το ποσό για τα μουσεία της πόλης της Νέας Υόρκης το 1982 ανήλθε, κατά μέσο όρο, σε 42% των

λειτουργικών κονδυλίων τους.²³ Το υπόλοιπο ποσό καλύφθηκε από έσοδα δικαιωμάτων εισόδου και παρκαρίσματος, από τις εισπράξεις των καταστημάτων δώρων και αντιγράφων των μουσείων, των βιβλιοπωλείων, των καφετεινών και εστιατορίων τους, από συνδρομές, καθώς και από δωρεές επιχειρήσεων, ιδρυμάτων και ιδιωτών. Τα έσοδα από το δικαίωμα εισόδου στο Metropolitan Museum of New York με περίπου 4.000.000 επισκέπτες ήταν, για το 1988, της τάξης του 2,4%, και του Μουσείου του San Francisco 9,7%.²⁴ Τα έσοδα από τα καταστήματα στο Metropolitan-New York για το 1987 ήταν 17%, ενώ στο Aquarium του Monterey 33%.²⁵ Γενικά, τα έσοδα από είσοδο, καταστήματα ή υπηρεσίες στα πολιτιστικά ιδρύματα της Αμερικής μπορεί να φτάνουν το 60-70% των απαιτούμενων λειτουργικών τους εξόδων.²⁶ Στην Ευρώπη, το ποσοστό αυτό είναι χαμηλότερο: στη Μ. Βρετανία μπορεί να κυμανθεί γύρω στο 33%, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να φτάσει και το 50%.

Το 1983 η κρατική (ομοσπονδιακή, πολιτειακή και τοπική αυτοδιοίκηση) συμμετοχή στον προϋπολογισμό των οκτώ μεγαλύτερων μουσείων τέχνης των Ηνωμένων Πολιτειών (Metropolitan-New York, Cleveland, Boston-Fine Arts, Chicago-Art Institute, Toledo, MOMA-New York, Philadelphia, Los Angeles-County) έφτανε το 24% και σε απόλυτους αριθμούς τα \$48,8 δισ ή 9 τρις. 272 δισ. δρχ.,²⁷ ενώ το 1987 αυτή η συμμετοχή για την ομάδα μουσείων με προϋπολογισμό μεγαλύτερο των 11,8 εκατ. δολαρίων, δηλαδή και πάλι για τα μεγαλύτερα μουσεία, ήταν 31%.²⁸ Οι κρατικές επιχορηγήσεις σε πολιτιστικά ιδρύματα της Ν. Υόρκης για το 1983 ήταν περίπου \$2 κατά κεφαλήν ή 396 δρχ. για πληθυσμό 35.000.000.²⁹ Το 1987 το αντίστοιχο ποσό ήταν £2 ή 700 δρχ.³⁰

Από την άλλη μεριά, είναι χαρακτηριστικό για τη συμβολή των ιδιωτικού τομέα της οικονομίας στον πολιτισμό ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες οι παροχές των επιχειρήσεων για τον πολιτισμό αυξάνονται από 1,1% το 1970 μόλις σε 1,6% των εσόδων τους προ φόρων το 1988,³¹ ποσό που σε απόλυτους αριθμούς φτάνει τα \$4,8 δισ. ή 912 δισ. δραχμές. Από αυτό, όμως, μόνο 1 δισ. αφορά καθαρό ποσό χορηγίας. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι οι παροχές ιδιωτών προς τον πολιτισμό, στις οποίες βέβαια δεν υπολογίζονται οι άλλοι γενικοί φόροι που πληρώνουν, είναι πενταπλάσιες των συνεισφορών επιχειρήσεων ή ιδρυμάτων.³² Σε αυτό, βέβαια, βοηθά και η σχετική φορολογική νομοθεσία που επιτρέπει μέχρι 50% του φορολογητέου εισοδήματος ιδιωτών να μπορεί να εκπέσει της φορολογίας, εφόσον αφορά δωρεές προς ιδρύματα που έχουν επίσημα χαρακτηριστεί ως κοινω-

φελή. Το αντίστοιχο ποσό για τις δωρεές επιχειρήσεων είναι 10%.³³ Θα πρέπει ακόμα να τονιστεί ότι ο κύριος όγκος των παροχών ιδιωτών και ιδρυμάτων προς πολιτιστικούς οργανισμούς των ΗΠΑ δεν αφορά διαδικασίες χορηγίας αλλά δωρεές, δηλαδή είναι περιπτώσεις παροχών χωρίς αιτούμενο αντάλλαγμα, κάτι που βέβαια δεν χαρακτηρίζει τη χορηγία με ταξυ χορηγιών εταιρειών και χορηγούμενων πολιτιστικών οργανισμών.

Όλα τα πιο πάνω στοιχεία δείχνουν ότι η χορηγία ακόμα και στις χώρες με τη μεγαλύτερη παράδοση, όπως είναι οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία, καλύπτει μέχρι στιγμής μικρό μόνο ποσοστό των απαιτούμενων λειτουργικών εξόδων των πολιτιστικών ιδρυμάτων. Τα ίδια στοιχεία δείχνουν επίσης ότι η συμμετοχή του κράτους στην ενίσχυση του πολιτισμού είναι αποφασιστική. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει ν' ασχοληθεί κανείς σοβαρά με τη χορηγία. Ειδικότερα στην Ελλάδα, η πείρα των άλλων θα πρέπει να μας προσγειώσει, ώστε να αντιμετωπίσουμε πολύ σοβαρά, και κυρίως όχι ερασιτεχνικά, τη νέα διαφαινόμενη πηγή ενίσχυσης. Το κράτος σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να δει τη χορηγία ως υποκατάστατο της δικής του σπασμοδικής και ανεπαρκούς υποστήριξης της τέχνης. Η χορηγία, όπως δείχνουν οι αριθμοί που παρατέθηκαν, έχει διεθνώς ως τώρα λειτουργήσει μόνο ως επιπλέον, και μάλιστα μικρό πρόσθετο της κρατικής ενίσχυσης. Η τέχνη, λοιπόν, αποδεικνύεται ότι παραμένει ευθύνη του κράτους και δεν υπάρχει κανείς τρόπος και καμιά δικαιολογία την ευθύνη αυτή η πολιτεία να τη μεταβιβάσει σε άλλα σχήματα. Ο W. Januszcak, ο γνωστός τεχνοκριτικός του *Guardian*, λέει ότι «η χορηγία αποτελεί μια βραχυπρόθεσμη επέμβαση σε μακροχρόνια προβλήματα, και ότι οι κυβερνήσεις δεν μπορούν με τίποτα να νήσουν τας χείρας των από την ευθύνη που έχουν για την τέχνη». Η ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία, λοιπόν, δεν μπορεί και δεν πρέπει να υποκαταστήσει το κράτος στις υποχρεώσεις του. Άλλες είναι οι προτεραιότητες του επιχειρηματικού κόσμου, και άλλη πρέπει να είναι η πολιτιστική πολιτική μιας κυβέρνησης. Και μια πολιτιστική εκπαιδευτική πολιτική με όραμα και προοπτικές δεν μπορεί να στηριχθεί στα κερασάκια της χορηγίας.

Τελειώνοντας, θα σταθώ στις επιφυλάξεις που πολύ συχνά εκφράζουν οι πολιτιστικοί οργανισμοί για τον νέο θεσμό. Η χορηγία, πολύ απλά, πρέπει να θεωρηθεί ως μία άλλη μορφή οικονομικής ενίσχυσης της τέχνης ανάμεσα σε περισσότερες που υπάρχουν. Κάθε επιφυλακτική στάση, επομένως, απέναντι στον νέο θεσμό, όταν δεν είναι στείρα αντιπολιτευτική ή προκατειλημμένα ιδεολογική, θα

πρέπει να λαμβάνει υπόψη της την πιο πάνω πραγματική συνθήκη της σχέσης κράτους και πολιτισμού. Έτσι, με δεδομένη την απαράβατη υποχρέωση του κράτους απέναντι στην τέχνη, και προτού κανείς έχει απάντηση στο ζήτημα της ανεπαρκούς στήριξης της τέχνης από την αποκλειστικά υπεύθυνη πολιτεία, δεν μπορεί να έχει νόμιμες αντιρροήσεις για τη λειτουργία του θεσμού της χορηγίας. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Προτάσεις για την ενδεδειγμένη πορεία της άσκησης πολιτικής χορηγίας των τεχνών τόσο από μέρους του κράτους όσο και από μέρους του ΟΜΕΠΟ διατυπώνονται στα συμπεράσματα του β' μέρους της υπό δημοσίευση (1992) μεταφραζόμενης διατριβής της Μ. Σκαλτσά, με τον τίτλο *Sponsorship in Museums and Galleries: UK and Greece. Old Warriors in New Battlegrounds*, MA thesis, London, Department of Arts Policy and Management, Business School, City University, 1991. Μια εκτεταμένη περιλήψη της δημοσιεύεται στην *Τεχνολογία*, το Ενημερωτικό Δελτίο του Πολιτιστικού Ιδρύματος της ΕΤΒΑ, τεύχος 5, 1992.
2. Η Business Committee for the Arts (Επιτροπή των Επιχειρήσεων για την Ενίσχυση των Τεχνών) των ΗΠΑ ιδρύθηκε το 1967, η ABSA (Ένωση για τη Χορηγία των Επιχειρήσεων προς τις Τέχνες) το 1976, η ADMICAL (Ένωση για την Ανάπτυξη της Χορηγίας από Βιομηχανία και Εμπόριο) της Γαλλίας το 1979, το Stichting voor Kunst της Ολλανδίας το 1980, η Initiativen Wirtschaft fur Kunst (Δημιουργική Χορηγία Τεχνών) της Αυστρίας και το Stichting voor Kunstpromotie (Ίδρυμα για την Προώθηση των Τεχνών) του Βελγίου το 1986, ο ελληνικός ΟΜΕΠΟ (Όμιλος για την Ενίσχυση του Πολιτισμού) το 1987, το Kultur o Naringsliv (Τέχνες και Επιχειρήσεις) της Νορβηγίας και το Cothu (Συμβούλιο των Επιχειρήσεων για την Ενίσχυση των Τεχνών) της Ιρλανδίας το 1988, ενώ η Kigyo Mecenat Kyogikai (Ένωση για την Ενίσχυση των Τεχνών από τις Επιχειρήσεις) της Ιαπωνίας το 1990.

Ο Kulturkreis im Bundesverband der Deutschen Industrie (Κύκλος για τις Τέχνες του Συλλόγου Γερμανικών Βιομηχανιών), που ιδρύθηκε το 1951 από 28 επιχειρηματίες και στους κόλπους του Συλλόγου Γερμανικών Βιομηχανιών, θεωρείται ως το παραδοσιακό αντίστοιχο, αλλά όχι ταυτόσημο, των σύγχρονων ενώσεων για τη χορηγία, αφού τα μέλη του πιστεύουν στην «κοινωνική ευθύνη της βιομηχανίας» και όχι στην ανάγκη ύπαρξης ανταλλαγμάτων εκ μέρους του χορηγουμένου, στοιχείο που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη χορηγική συλλαγή.

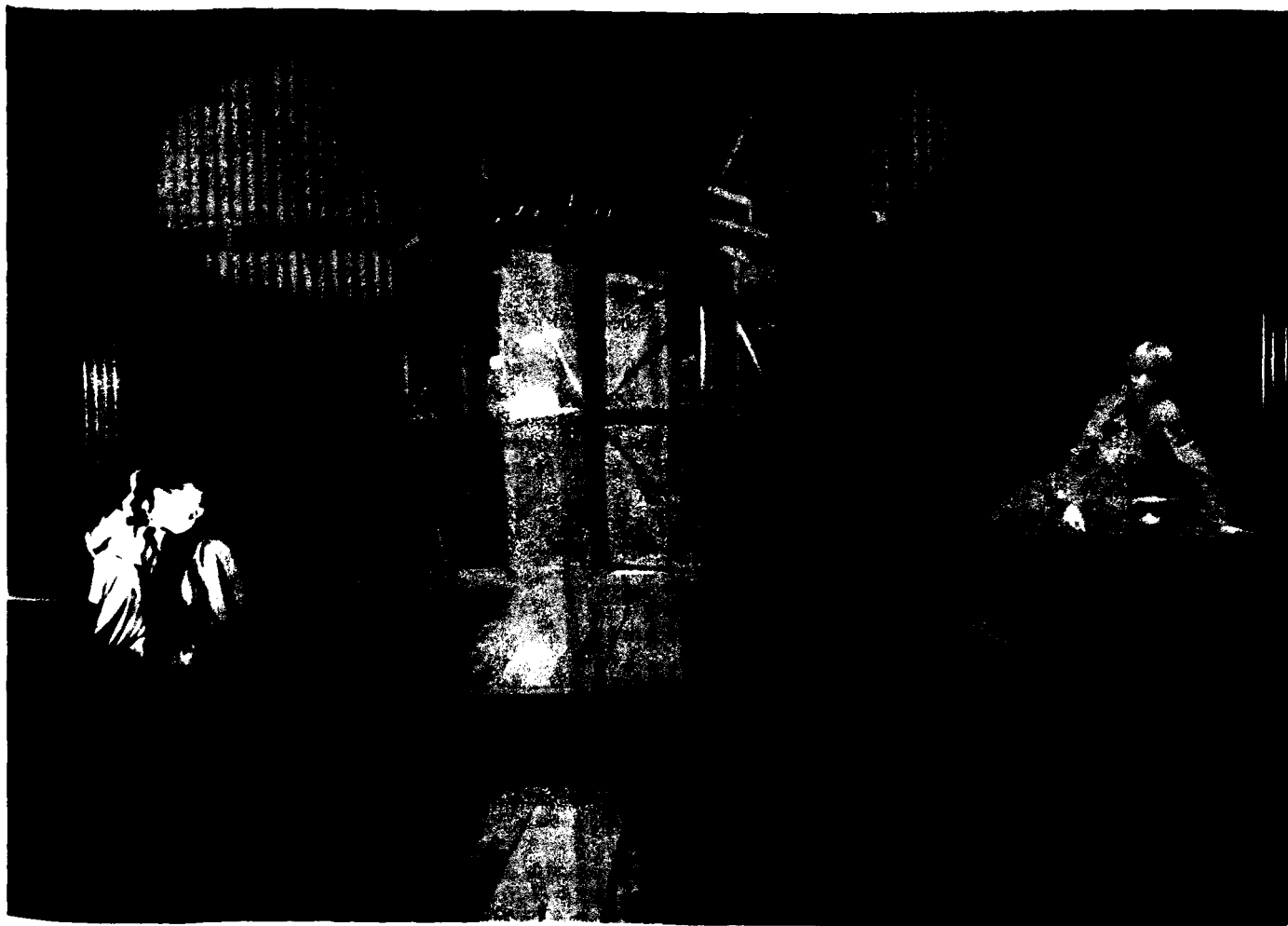
Βλέπε τα πρακτικά του συμποσίου για τη χορηγία των τεχνών, που οργανώθηκε στην Αθήνα από τον Όμιλο Ενίσχυσης του Πολιτισμού, ΟΜΕΠΟ (επ.), *Ο σύγχρονος χορηγός και οι τέχνες* (αγγλική έκδοση: *The Modern Sponsor and the Arts*). Πρακτικά Συμποσίου (Αθήνα, 27, 28 Σεπτ. 1990), Αθήνα, ΟΜΕΠΟ, 1991, σελ. 18, 20, 26, 28, 30, 33, 35, 37, 39, 41, 48 και σποραδικά.

3. M. Davies, «Sponsorship threatens museum role», *Museums Journal*, Dec. 1989, σελ. 13, 14, F. Fedi, «Business sponsorship for museums: feeding a hungry robin», *Museum*, No 162, 1989, σελ. 89-90.

A. Field, «Toy of the wealthy», *The Stage*, No 17, Nov. 1988, σελ. 41.

J. Fisher, «Hans Haacke's corporate muse», *Artforum*, XXV, No 7, March 1987, σελ. 108-109, and S. Nairne, *State of the Art. Ideas and Images in the 1980's*, London, Chatto and Windus, 1987, σελ. 178.

4. Οι χορηγοί κατά κανόνα αποφεύγουν να επεμβαίνουν άμεσα στο καλλιτεχνικό περιεχόμενο των οργανισμών που ενισχύουν. Η όποια παρέμβαση είναι μόνο έμμεση και κυρίως έγκειται στην ενίσχυση παραδοσιακών και λιγότερο πρωτοποριακών μορφών τέχνης, ή στην απροθυμία ταύτισής τους με α-

- νατρεπτικά των κατεστημένων αντιλήψεων καλλιτεχνικά σχήματα. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι πρωτοποριακές μορφές τέχνης αποκλείονται εκ προοιμίου της χορηγικής υποστήριξης, γιατί αρκετές εταιρείες επιδιώκουν τη σύνδεση της εικόνας τους με το σύγχρονο, το ριψοκίνδυνο και το δυναμικό, κάτι που μόνο οι τελευταίες μορφές τέχνης το προσφέρουν. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι ο Kulturkreis im Bundesverband der Deutschen Industrie διακηρύσσει ότι καλλιτέχνες και βιομήχανοι πιστεύουν στις ίδιες αξίες, αυτές «της ριψοκίνδυνης πρωτοπορίας». Βλέπε Sir P. Hall, «Political involvement» in Stewart R. (ed.), *The Arts: Politics, Power and the Purse* (Report of an International Conference on «The Structure of Arts Funding», Arts Council GB, London, 4, 5 March 1987), London, ACGB, σελ. 50.
- Chr. Monin, «Pan-European sponsorship», in *Arts Without Frontiers*, Proceed of Arts Council International Conference held in Glasgow, March 1990, σελ. 6, και
- A. Becker στο ΟΜΕΠΟ, (επ.), *Ο σύγχρονος χορηγός και οι τέχνες* (αγγλική έκδοση: *The Modern Sponsor and the Arts*), ό.π., σελ. 23.
5. Το ποσό από χορηγίες των ιδιωτικών επιχειρήσεων που κατευθύνθηκε στις τέχνες στη Μ. Βρετανία αυξήθηκε από £500.000 το 1976, χρονιά ίδρυσης της ABSA, του σχετικού οργανισμού για την ενίσχυση της χορηγίας τεχνών, σε £30.000.000 το 1990.
 6. ABSA (ed.), *Annual Report 1990*, London, ABSA, 1991, σελ. 21, καθώς και τα συμπεράσματα των ερευνών των Audit Commission (ed.), *The Road to the Wigan Pier? Managing Local Authority Museums and Galleries*, London, HMSO, 1991, και Feist A. and Hutchison R. (eds.), *Cultural Trends 1990: Funding the Arts in Seven Western Countries*, No 5, March 1990, London, PSI.
 7. *Museums and Galleries Commission Report 1989-90*, σελ. 11.
 8. J. Pick, *The Art in a State*, Bristol, Bristol Classical Press, 1988, σελ. 9.
 9. Δ. Νικολακόπουλου, «Τι θα προβλέπει ο προϋπολογισμός του 1992», *Το Βήμα* (Οικονομία), 24 Νοεμ. 1991. «Ζοφερό το μέλλον», *Τα Νέα*, 30 Νοεμ. 1991. Α.Κ., «Τα μηνύματα του προϋπολογισμού», *Τα Νέα της Τέχνης*, No 3, Δεκ. 1991, σελ. 1.
 10. A. Feist and R. Hutchison (eds.), ό.π., σελ. 74. Η αντιστοιχία της αγγλικής λίρας προς τη δραχμή έχει υπολογιστεί στις 335 δρχ.
 11. Ό.π., σημείωση 10.
 12. Αν κοιτάξει κανείς τις εκδόσεις της UNESCO ή του OECD με μεγέθη, οικονομικά και άλλα, από όλες τις χώρες η στήλη Ελλάς καλύπτεται σχεδόν πάντα από παύλες «λόγω έλλειψης στοιχείων», όπως πάντα ως επωδός σημειώνεται.
 13. J. M. Tobelem, *Musée et culture, Le financement a l' américaine*, Mâcon, Editions W et MNES, 1990.
 14. A. Feist and R. Hutchison (eds.), ό.π., σελ. 74.
 15. Η τοπική αυτοδιοίκηση για τις «τέχνες και τη διασκέδαση» διαθέτει £158 εκ. εννέα άλλοι κρατικοί οργανισμοί και υπουργεία διαθέτουν στις τέχνες £300 εκ. και το Συμβούλιο Τεχνών, £16 εκ. Το σύνολο αυτό, μαζί με το κυβερνητικό κονδύλι των £557 εκ., μας δίνει ποσό 345 δισ. 385 εκ. δραχμές. Βλέπε M. H. Anderton and J. Pick, *Industrial Support for the Arts*, London, Rhinegold Publishing Ltd, in association with Arts Management Magazine, σελ. 22, και Audit Commission, *Local Authorities, Entertainment and the Arts*, London, HMSO, 1991, σελ. 11.
 16. Η ABSA το 1990 ενισχύθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση με £2,8 εκ. ή 938 εκ. δραχμές.
 17. A. Feist and R. Hutchison (eds.), ό.π., σελ. 56.
 18. J. Voak (ed.), *Victoria and Albert Museum Report of the Board of Trustees* (April 1986-March 1989), London, V+A, 1990, σελ. 52-57.
 19. Όλα τα στοιχεία προέρχονται από το A. Feist and R. Hutchison (eds.), ό.π., εκτός αν δίνεται άλλη αναφορά.
 20. M. Allen, *Sponsoring the Arts, New Business Strategies for the 1990's*, London, The Economist Intelligence Unit and Business International, σελ. 6. Η αντιστοιχία του μάρκου προς τη δραχμή έχει υπολογιστεί στις 117 δραχμές.
 21. Στη Γερμανία ελάχιστα ποσά διατίθενται στον πολιτισμό από την κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Τα περισσότερα κονδύλια τα διαθέτουν τα ομόσπονδα κρατίδια ως επί το πλείστον και η τοπική αυτοδιοίκηση. Βλέπε A. Feist and R. Hutchison (eds.), ό.π., σελ. 16, 17.
 22. J. M. Tobelem, ό.π., σελ. 207-211.
 23. Του ίδιου, σελ. 230.
 24. Του ίδιου, σελ. 237.
 25. Του ίδιου, σελ. 238.
 26. J.M. Davidson-Schuster, «The interrelationships between public and private funding of the arts in the United States», *Journal of Arts Management and Law*, vol. 14, No 4 (USA), Winter 1985.
 27. J. M. Tobelem, ό.π., σελ. 224. Η ισοτιμία δολαρίου-δραχμής έχει υπολογιστεί στις 190 δραχμές.
 28. Του ίδιου, σελ. 232.
 29. Του ίδιου, σελ. 228.
 30. A. Feist and R. Hutchison (eds), ό.π., σελ. 74.
 31. J. M. Tobelem, ό.π., σελ. 221.
 32. G. Thorpe, *Private Funding of the Arts: Still an Untapped Resource*, MA Thesis, Department of Arts Policy and Management, Business School, City University, London, 1988, σελ. 32.
 33. Του ίδιου, σελ. 41.
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**
Βιβλία, Συλλογικές εκδόσεις
- ABSA (ed.), *Annual Report 1990*, London, ABSA, 1991.
- ABSA (ed.), *A Celebration of Ten Years Business Sponsorship of the Arts*, London, ABSA, 1987.
- ABSA (ed.), *Portraits in Sponsorship: Six Stories of Business and the Arts*, London, ABSA, 1990.
- ABSA/Arthur Andersen & Co (ed.), *Business Sponsorship of the Arts - A Tax Guide*, London, ABSA/Arthur Andersen & Co, 1985.
- ABSA/WH Smith (ed.), *Sponsorship Manual*, 1988.
- Allen M., *Sponsoring the Arts, New Business Strategies for the 1990s*, London, The Economist Intelligence Unit and Business International, 1990.
- Annual Report for 1990 of the Credit Bank of Greece* (in Greek), Athens, 1991.
- Annual Report for 1990 of «J.F. Costopoulos» Foundation* (in Greek), Athens, 1991.
- Arnott P. D., *Public Performance in the Greek Theatre*, London and N.York, Routledge, 1989.
- Arts Council and Museums and Galleries Commission (ed.), *Tax Effective Giving to the Arts and Museums*, London, AC and MGC, 1990.
- Arts: The Way Forward, The*, London, Conservative Political Centre, 1978.
- Audit Commission (ed.), *Local Authorities, Entertainment and the Arts*, London, HMSO, 1991.
- Becker H. S., *Art Worlds*, Berkley, Los Angeles, London, University of California Press, 1982.
- Bouvaert I. C., *Taxation of Cultural Foundations and of Patronage of the Arts in the Member States of the European Economic Community*, Study carried out at the request of the Commission of the European Community, January-September 1975.
- Bowman P., *The Sponsor's Guide*, London, ABSA, 1987.
- Davidson-Schuster J. M., *Supporting the Arts: An International Comparative Study*, Cambridge, Massachusetts, 1985.
- Doulton A-M, *The Funding Guide*, London, Directory of Social Change, 1989.
- English Tourist Board (ed.), *The Give and Take of Sponsorship*, London, ETB, 1980.
- Feist A. and Hutchison R. (ed.), *Funding the Arts in Seven Western Countries in Cultural Trends 1990*, No 5, March 1990, London, PSI.
- Fisher N. R. E., (ed.), *Social Values in Classical Athens*, London and Toronto, Dent and Hakkert, 1976.
- Gamble A., *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, London, Macmillan, 1988.
- Klotz H., Krase W., *Neue Museumsbauten in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt und Stuttgart, Deutsches Architektur-museum und E. Klett Verlag, 1985.
- Lampugnani V. M. (ed.), *Museum Architecture in Frankfurt: 1980-1990*, Munich, Prestel, 1990.
- Lumley R. (ed.), *The Museum Time-Machine*, London and New York, Routledge, 1988.
- Modern Sponsor and the Arts, The*, International Symposium for Business the Arts and Society organised by ΟΜΕΠΟ (Association for the Support of Cultural Activities), Athens, 27-28 (Sept. 1990).
- Mulgan G. and Worpole K., *Saturday Night or Sunday Morning?* London, Comedia Publishing Group, 1986.
- Museum Sponsorship*, Museums Association Seminars 1990, 28 Nov. 1990, Museum of Science and Industry, Manchester.
- Museums and Gallery Commission*, Report 1989-90.
- Nairne S., *State of the Art, Ideas and Images in*

the 1980's, London, Chatto and Windus, 1987.

«Pan-European Sponsorship» in *Arts Without Frontiers*, Arts Council Conference held in Glasgow, March 1990.

Parke H. W., *Festivals of the Athenians*, London, Thames and Hudson, 1977.

Pick J., *The Arts in a State*, Bristol, Bristol Classical, Press, 1988.

Pick J. and Anderton M. H., *Industrial Support for the Arts*, London, Rhinegold Publishing Ltd in association with Arts Management Magazine, 1990.

Redcliffe-Maud, Lord: *Support for the Arts in England and Wales*, Report, London, Galeste Gulbenkian Foundation, 1976.

Riddell P., *The Thatcherite Decade*, London, Blackwell, 1989.

Selsdon Group Brief, No 17, *A Policy for the Arts: Just Cut Taxes*, June 1978.

Simon E., *The Ancient Theatre*, trans. C. E. Vafopoulous-Richardson, London and N. York, Methuen, 1975.

Sinclair A., *The Need to Give: The Patrons and the Arts*, London, Sinclair-Stevenson, 1990.

Sleight S., *Sponsorship: What it is and how to use it*, London, McGraw-Hill, 1989.

Stewart R. (ed.), *The Arts: Politics, Power and the Purse* (Report of an International Conference on «The Structure of Arts Funding», ACGB, London 4-5 March 1987), London, ACGB, 1987.

Thorpe G., *Private Funding of the Arts: Still an untapped Resource*, MA Thesis in Arts Administration, Department of Arts Policy and Management, Business School, City University, 1988.

Touche Ross Management Consultants, *The Arts Council of GB and the Museums and*

Galleries Commission Report on the Impact of Tax Incentives on Fund Raising (Report), January, 1989.

Yoak J. (ed.), *Victoria and Albert Museum Report of the Board of Trustees (April 1986-March 1989)*, London, V + A, 1990.

Walker S., *Corporate Sponsorship: A Marketing Tool?* (typed report) London, 1988.

Wallace-Hadrill A. (ed.), *Patronage in Ancient Society*, London and New York, Routledge, 1990.

Wilding R., *Supporting the Arts, A Review of the Structure of Arts Funding* (Report presented to the Minister for the Arts), Sept. 1989.

Williams R., *Culture*, London, Fontana Press, 1989.

Άρθρα

Alberge D., «Playing with liquid fire», *The Independent*, 12 March 1991.

Baynes K., «Even Newer Jerusalems», *Arts Review*, Year-book 1990, pp. 30-31.

«Bursaries sponsored by English Estates», *ABSA Business and Arts Bulletin*, Winter 1991, p. 7.

«The community's charge», *ABSA Business and Arts Bulletin*, Summer 1990, p. 5.

Davies M., «Sponsorship threatens museum role», *Museums Journal*, Dec. 1989, pp. 13, 14.

Fedi F., «Business sponsorship for museums: feeding a hungry robin», *Museum*, No 162, 1989, pp. 89-90.

Field A., «Toy of the wealthy», *The Stage*, No 17, Nov. 1988, p. 41.

Fisher J., «Hans Haacke's corporate muse»,

Artforum, XXV, No 7, March 1987, pp. 108-109.

Kay C., «Owing the argument», *ABSA Business and Arts Bulletin*, Winter 1991, p. 2.

«Paintings for Poland», *Private View, The Newsletter of Dulwich Picture Gallery*, No 7, Spring 1991.

Palumbo of Walbrook, Lord, «Arts 2000: Laying the foundations of culture», *ABSA Business and Arts Bulletin*, Spring-Summer 1991, p. 7.

Petherbridge D., «Patronage and Sponsorship: the PS at the bottom of the art balance sheet», *Arts Monthly*, No 38, 1980, pp. 3-22.

Techniques et Architecture, No 368, Oct.-Nov. 1989, special issue on museums.

Thorncroft A., «Tax inspector looms», *Financial Times*, 3 Dec. 1990.

Βιβλία

1. Κοινωνική ζωή και χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα, Θεσσαλονίκη, 1983 και 1985 (επανεκδοση).
2. Αίθουσες Τέχνης στην Ελλάδα, Αθήνα, Πνευματικό και Καλλιτεχνικό Κέντρο «Αποψη» και Υπουργείο Πολιτισμού, 1989.
3. Η Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Θεσσαλονίκη, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1990.
4. Γουναρόπουλος, Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων, 1990.
5. *Sponsorship in Museums and Galleries, UK and Greece*, (υπό έκδοση), Athens, Athens Concert Hall, 1992.
6. *Χορηγία: Μεγάλη Βρετανία και Ελλάδα*, (υπό έκδοση), Αθήνα, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 1992.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ
Τακτικό Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ψυχοαναλυτών Ομάδας Ανάλυσης (E.G.A.T.N.)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

- Ομαδικής Ψυχοθεραπείας
- Δυναμικής της Οικογένειας
- Κοινωνικής Ψυχιατρικής
- Δυναμικής Ψυχιατρικής
- Ψυχολογικών Αξιολογήσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

- ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ & ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ
- ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
- ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

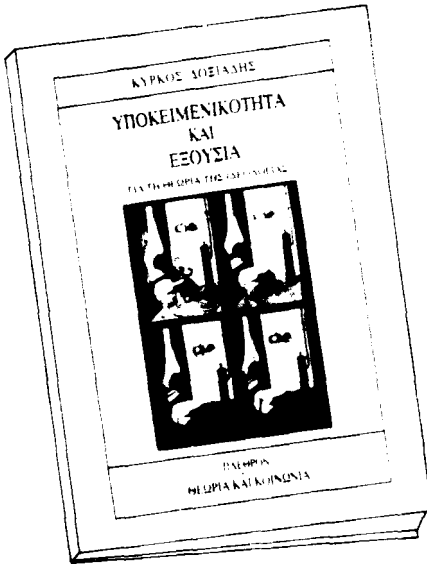
• ΣΥΜΠΟΣΙΑ • ΣΥΝΕΔΡΙΑ • ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ • ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ • ΕΠΙΟΠΤΕΙΣ

Σ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ. 644 7533 - 643 5980 - 644 5140

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ

Σειρά: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΗ
 ΠΛΕΘΡΟΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ
 Υποκειμενικότητα Και Εξουσία
 Για Τη Θεωρία Της Ιδεολογίας

Βιβλιοπωλείο - Έκδοσεις: Μιασάλλας 20α, 106 80 Αθήνα.
 τηλ.: 36.41.260, fax: 36.45.057